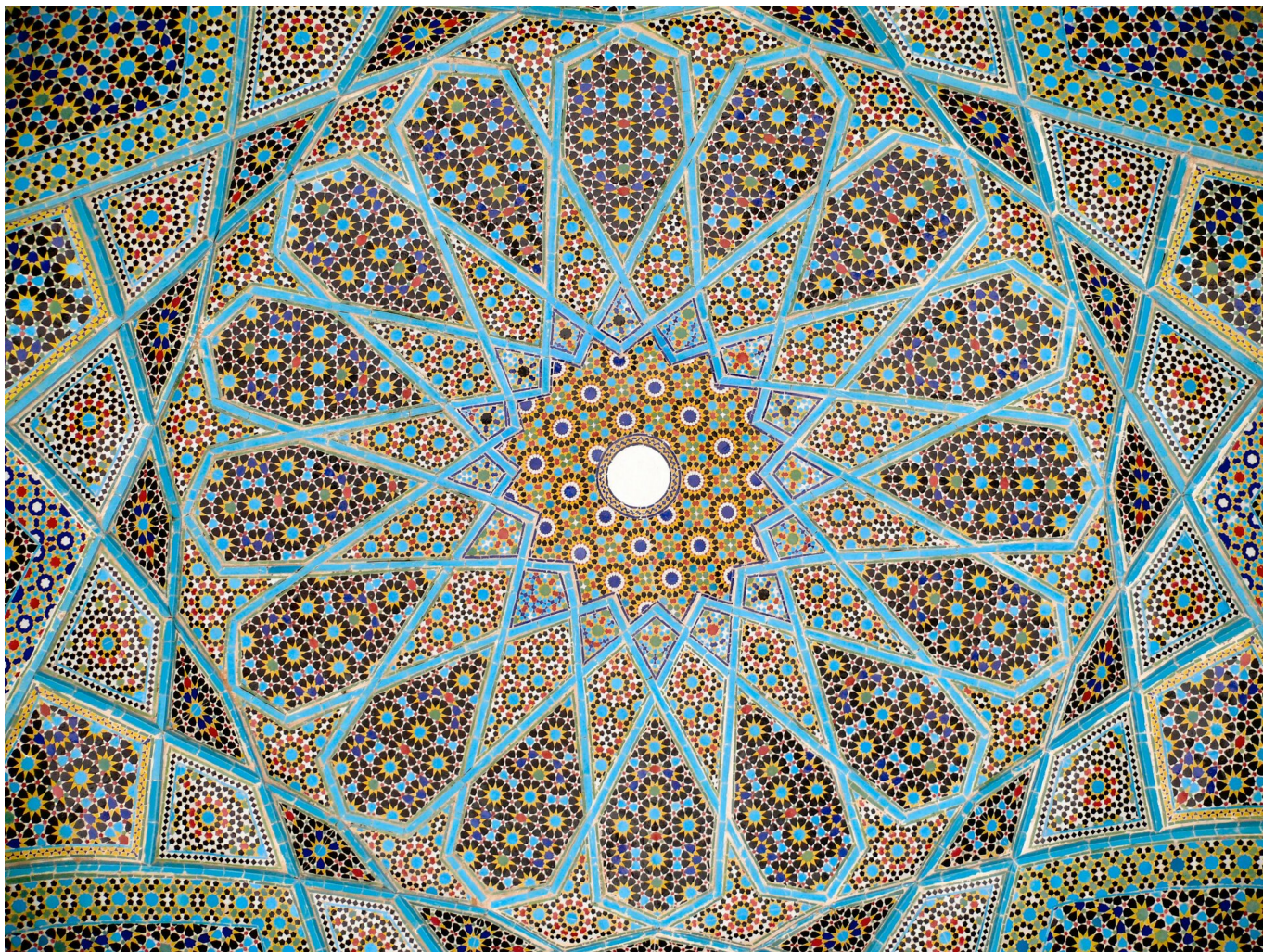

Złoty (właściwy) środek

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Schemat](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Znane i często powtarzane twierdzenie, że we wszystkim należy zachować umiar, ma długą tradycję filozoficzną. Już w czasach poprzedzających zaistnienie filozofii było wygłaszane przez niemal wszystkich spośród siedmiu mędrców, a za zasadę swej etyki przyjął je Arystoteles ze Stagiry. Tak rozpoczęła się historia długiej tradycji filozoficzno-etycznej, w której umiar jest wyznacznikiem cnotliwego i szczęśliwego życia.

Twoje cele

- Poznasz jedną z najważniejszych koncepcji etycznych starożytnej filozofii.
- Zdefiniujesz zasadę złotego środka.
- Przeanalizujesz przykłady świadczące o tym, że każde dobro znajduje się między dwiema skrajnościami.
- Zapoznasz się ze schematem cnoty jako praktykowania zasady złotego środka.
- Porównasz etykę Arystotelesa z innymi koncepcjami etycznymi starożytności.

Przeczytaj

Podział filozofii u Arystotelesa

Arystoteles uznawany jest za najwybitniejszego ucznia Platona. Podobnie jak mistrz założył szkołę filozoficzną. Platońska Akademia i Arystotelesowski [Likejon](#) stały się pierwszymi uniwersytetami, gdzie filozofia i wynikające z niej nauki szczegółowe mogły dynamicznie i nieskrępowanie się rozwijać. Na podobieństwo swojego nauczyciela stworzył także rozbudowany system filozoficzny, obejmujący wszystkie sfery życia i dziedziny wiedzy. Z tego powodu istotne jest omówienie proponowanego przez niego podziału nauk, aby lepiej zrozumieć rolę etyki, a zwłaszcza – ideę złotego środka.

Arystoteles dzieli nauki na:

- **teoretyczne** – nauki „czyste”, oparte na spekulacji rozumu, tworzące wiedzę dla niej samej niezależnie od ewentualnej możliwości jej praktycznego wykorzystania (metafizyka, fizyka i matematyka);
- **praktyczne** – nauki dotyczące praktycznego realizowania zdobywanej wiedzy, aby osiągać doskonałość moralną w każdej dziedzinie (polityka, etyka);
- **pojetyczne** (od gr. *poiesis* – wytwarzanie) – nauki uprawiające ten rodzaj wiedzy, który pozwala wytwarzać konkretne przedmioty i kształtować rzeczywistość (technika, rzemiosła wszelkiego rodzaju, także poetyka i retoryka).

Arystoteles ze Stagiry (384–322 p.n.e.)

Według Arystotelesa człowiek nie jest w stanie żyć w samotności (to potrafią tylko bogowie lub zwierzęta).

Z tego powodu wszyscy ludzie dążą do życia w zbiorowości. Bez spełnienia tego warunku nie jesteśmy w stanie – zdaniem filozofa – osiągnąć szczęścia.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Polityka i etyka należą więc do nauk praktycznych. Pierwsza dotyczy wychowania całego narodu, konkretnego polis, czyli państwa-miasta. Stąd też pochodzi jej nazwa. Dąży do tego, by ogół obywateli był odpowiedzialny za swój kraj i w pełni świadomy obowiązków względem niego. Druga nie jest adresowana do ogółu ludzi, lecz do każdego pojedynczego człowieka – naucza, jak postępować jako osoba prywatna i jakimi zasadami kierować się na co dzień.

Jak zatem widać, etyka i polityka pozostają w silnym związku i nie mogą bez siebie istnieć. Pierwsza zasadniczo jest częścią składową tej drugiej, druga zaś wyznacza granice tej pierwszej. Trzeba także podkreślić fakt, że rozważania Stagiryty zdają się mocno odstawać od koncepcji, jakie kreślili Sokrates i Platon. Jak pamiętamy, według intelektualizmu etycznego Sokratesa wystarczy wiedzieć, czym jest dobro, aby czynić dobro, na co Arystoteles odparłby, że sam rozumny namysł nad obiektywnym pojęciem nie wystarcza, aby być człowiekiem moralnym. Do tego potrzebna jest jeszcze praktyka, która czyni z cnoty przyzwyczajenie czy wręcz odruch. Z tego przekonania wynika także różnica pomiędzy koncepcjami Stagiryty i jego nauczyciela. Platon, wielki twórca **idealizmu**, głosił obiektywne, niezależne istnienie wartości jako idei moralnych (z ideą Dobra na czele). Natomiast Arystoteles, jako zwolennik filozofii realistycznej, a momentami wręcz naturalistycznej, o wiele bardziej skupiał się na praktyce – nie chciał więc tworzyć norm moralnych w oparciu o abstrakcyjne rozważania na temat niematerialnych idei, lecz wyprowadzać je bezpośrednio z praktyki życia codziennego.

Zalety dianoetyczne i zalety etyczne

Najważniejszym pojęciem etyki jest dobro. Arystoteles dobro moralne utożsamia ze szczęściem (*eudajmonia*), które z kolei wiązał z **cnotą** (*arete*), a nawet uzależniał je od niej. Arystoteles odróżnia od siebie dwa rodzaje cnót:

1. zalety (cnoty) dianoetyczne (od *dianoia* – myślenie), czyli teoretyczne (rozumowe); ich celem jest poznanie (np. mądrość, rozsądek);
2. zalety (cnoty) etyczne, czyli praktyczne – ich celem jest moralne postępowanie (np. hojność, męstwo), dotyczą zatem realizacji cnót w życiu codziennym. Cnoty etyczne w swojej podstawowej dyrektywie zalecają trzymanie się we wszelkim postępowaniu środka, czyli punktu pomiędzy dwoma skrajnościami: między nadmiarem a niedostatkiem. Cnoty etyczne podporządkowane są dianoetycznym.

Cnota jako złoty środek

Cnoty nie są więc czymś wrodzonym. Człowiek nabywa je poprzez dobre wychowanie, a pielęgnuje dzięki nieustannemu praktykowaniu. Nie oznacza to jednak, że ktoś, kto został źle wychowany, nie może z osoby występnej stać się cnotliwą. Jeżeli kieruje się rozsądkiem, to może zacząć realizować każdą cnotę i na równi z innymi ludźmi wykazywać skłonność do słusznego postępowania.

Etyka Nikomachejska – główne dzieło Arystotelesa z zakresu etyki i filozofii moralnej. Stanowi zbiór wykładów, które filozof wygłaszał w Likejonie.

Nazwa pochodzi od syna Nikomacha, który po śmierci ojca uporządkował jego notatki i wydał je jako jedną pracę.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

można tego zrobić, to nie ma się do czynienia z cnotami. Wiadomo na przykład, że ambicja jest cnotą, bo leży między lenistwem a byciem zbyt ambitnym, ale nie można być umiarkowanie zawistnym czy umiarkowanie bezwstydnym – te zachowania zawsze są złe, nie są więc cnotami.

Etyka Arystotelesa a inne nurty etyki epoki hellenistycznej

Gdy w Likejonie odbywały się wykłady dotyczące teorii złotego środka, to w tym samym czasie szkoły filozoficzne prezentowały zupełnie odmienne systemy etyczne. Warto porównać ich treść z tym, czego nauczał Arystoteles, aby lepiej zrozumieć kontekst jego nauki. [Arystyp z Cyreny](#) głosił skrajny [hedonizm](#). Uważał, że jedyną cnotą jest przyjemność, a człowiek żyje po to, by stale doświadczać rozkoszy. Arystoteles odpowiedziałby, że takie postępowanie nie jest cnotliwe, bo dzięki niemu każdym zachowaniem będziemy popadać w skrajność, którą jest nadmiar. Bardziej umiarkowany hedonizm głosił [Epikur z Samos](#),

Arystoteles rezygnuje z prostego zestawienia „cnota – występnek moralny”, uważa bowiem, że każdej cnotie towarzyszą dwie skrajności. Odwaga jest cnotą, jeśli jednak człowiek jest za mało odważny, to okazuje się tchórzem, jeśli zaś ma za dużo odwagi, to wykazuje się zuchwałością. Gdy ktoś pomaga biedniejszym, to realizuje cnotę szczodrości. Jej niedobór nazywany jest skąpstwem, natomiast nadmiar – rozrzutnością. Każdej zalecie etycznej odpowiadają więc dwie wady etyczne, a ona zawsze leży między nimi. Właśnie dlatego cnota polega na umiarze, zawsze bowiem znajduje się między skrajnościami. Z tego powodu mówi się, że jest złotym środkiem, którym należy kierować się w życiu.

Można też ująć to zagadnienie inaczej i powiedzieć, że jeśli możliwe jest podanie dwóch skrajności jakiegoś postępowania, to uznaje się je za cnotliwe. Jeśli natomiast nie

nakazując nam, by realizować tylko te przyjemności, które wynikają z zaspokajania podstawowych potrzeb, niezbędnych do życia. Tu Arystoteles odparłby, że przyjemność nie jest cnotą. Życie okazuje się przyjemne i spokojne dopiero wtedy, gdy żyje się cnotliwie, gdy zaś jest się występny i niecnotliwym – staje się przykre i nieprzyjemne. Cnoty są racjonalne i obiektywne – należy je realizować bez względu na to, czy sprawiają nam radość. **Zenon z Kition** nauczał, że życie spokojne i szczęśliwe osiąga się dopiero, gdy człowiek wyzbędzie się wszelkich emocji, przestanie odczuwać cokolwiek i nabierze dystansu do świata. Arystoteles odpowiadał, że takim życiem żyć się nie da, a nauka stoików jest niepraktyczna.

W jednej kwestii Stagiryta pozostałby jednak zgodny z Epikurem, a mianowicie w kwestii **eudajmonii**. Jest jasne, że cnotliwe życie prowadzić miało do stanu szczęścia, które obaj rozumeli jako stan całkowitego zrównoważenia potrzeb fizycznych i duchowych. Dzięki temu człowiek staje się istotą wyważoną, zdolną do tego, aby wieść życie spokojne i dobre.

Słownik

cnota

(łac. *virtus*, gr. *arete* – cnota, dzielność) jedno z kluczowych pojęć etyki oznaczające trwałą dyspozycję do czynienia dobra; w starożytnej filozofii greckiej termin *arete* oznaczał siłę fizyczną, odwagę i zarazem sprawność moralną, w niej objawiała się doskonałość natury ludzkiej; w etyce Arystotelesa cnota jest środkiem do osiągnięcia szczęścia

cyrenaicy

wywodząca się od ucznia Sokratesa, Arystypa z Cyreny, szkoła filozoficzna oparta na hedonistycznej myśli swojego założyciela

epikurejczycy

grecka szkoła filozoficzna wywodząca się od Epikura, jej przedstawiciele za cel życia uznawali indywidualne szczęście (eudajmonizm), a filozofię postrzegali jako środek do jego osiągnięcia; epikureizm jest często interpretowany jako odmiana hedonizmu

eudajmonia

(gr. *eudaimonia* – szczęśliwość, od *eu* – dobry, *daimon* – duch) pogląd etyczny, według którego najwyższym celem i motywem działania człowieka jest szczęście

hedonizm

(gr. *hedone* – rozkosz) nazwa doktryn etycznych, które uznają przyjemność za najwyższe dobro, cel życia człowieka lub motyw jego postępowania; wyróżnia się hedonizm skrajny

(cyrenaicy) oraz hedonizm umiarkowany (np. Epikur), który wpłynął na utilitaryzm (współczesne stanowisko etyczne) oraz konsekwencjalizm (stanowisko w dyskusji o kryterium oceny czynu, które upatruje go w skutkach czynu)

idealizm

stanowisko filozoficzne wyrażające przekonanie o rzeczywistym istnieniu niematerialnych, abstrakcyjnych, inteligibilnych idei; może występować w różnych formach i być różnicowany na rozmaite sposoby, możemy np. rozróżnić idealizm umiarkowany, który zakłada, że poza ideami istnieje lub może istnieć materia, oraz idealizm rygorystyczny, w myśl którego żadna materia nie istnieje; czasem idealizm bywa przeciwstawiany materializmowi, a więc przekonaniu, że istnieje tylko materia i nie ma żadnych bytów abstrakcyjnych

Likejon

druga, zaraz po Akademii platońskiej, szkoła filozoficzna, założona przez Arystotelesa ze Stagiry; obie szkoły uchodzą za wczesną formę uniwersytetu, jednak Akademia skupiała się bardziej na dociekaniach filozoficznych, zaś w Likejonie duży nacisk kładziono na rozwój nauk szczegółowych; nazwa wywodzi się stąd, że budynki uczelni znajdowały się na terenie i w sąsiedztwie świątyni Apollina Likejosa; w literaturze spotkać można także inne nazwy tej szkoły, jak chociażby „Gimnazjon” lub „Gimnazjum” (od gr. *gymnasion*, oznaczającego zespół obiektów do ćwiczeń sportowych), gdyż wcześniej znajdowały się tam sale sportowe; z jej nazw wywodzą się dzisiejsze nazwy „gimnazjum” i „liceum”

stoicy

grecka szkoła filozoficzna, założona pod koniec IV w. p.n.e. przez Zenona z Kition; w fizyce stoicy głosili materializm, w etyce – eudajmonizm oraz konieczność obojętności wobec zmiennych okoliczności życiowych; zajmowali się również logiką

Schemat

Polecenie 1

Przeanalizuj poniższą tablicę, która ukazuje, jak Arystoteles rozumiał pojęcie cnoty jako złotego środka. Zastanów się, czy można wskazać inne przykłady cnót oprócz tych, które są na niej wymienione.

Propozycje cnót niewymienionych na schemacie

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 2

Wskaż nazwy cnót, które można zastąpić bardziej trafnymi (czytelными współcześnie) określeniami. Zaproponuj nowe nazwy.

Propozycje zmiany nazw cnót lub ich skrajności

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Znając podział nauk wprowadzony przez Arystotelesa, połącz w pary rodzaj nauki z konkretną dyscypliną.

nauka praktyczna

etyka

nauka pojetyczna

rzeźbiarstwo

nauka teoretyczna

chemia

Ćwiczenie 2

Sprawdź, czy pamiętasz, jaka cnota odpowiada danej płaszczyźnie naszego życia.

Względem wytyczania sobie celów:

Względem odwagi:

Względem darowania małych sum i prezentów:

Względem poczucia własnej wartości:

Względem doznawania przyjemności:

Względem darowania wielkich sum:

Ćwiczenie 3

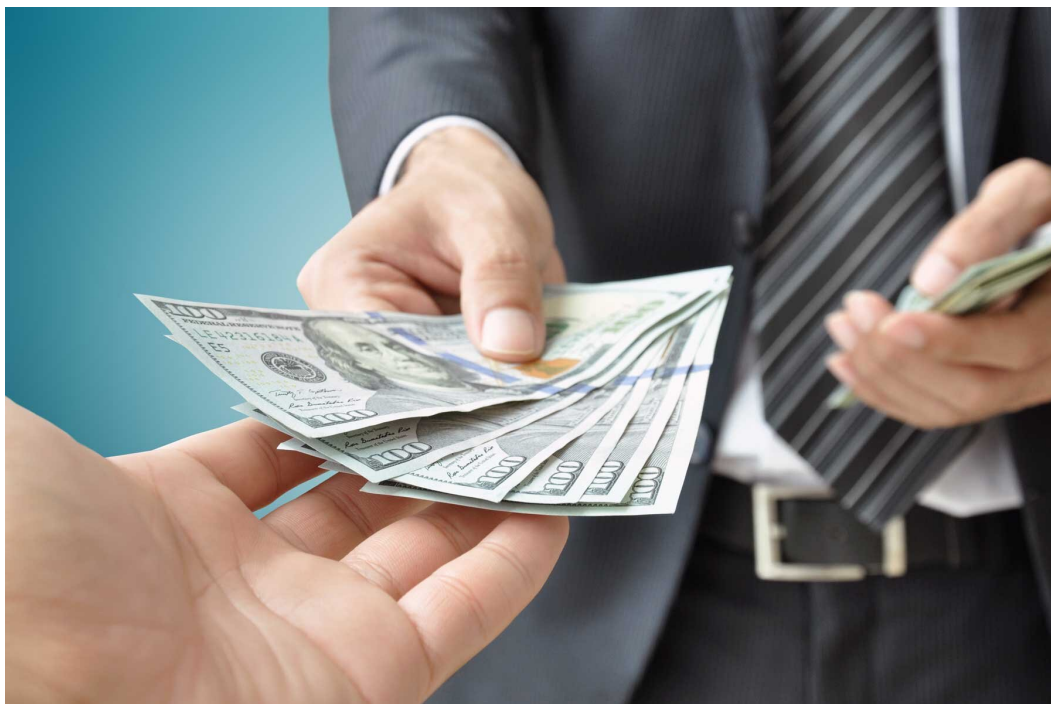
Ćwiczenie 4

Ćwiczenie 5

Z którą z cnót wynotowanych przez Arystotelesa wiąże się sytuacja na poniższym obrazku?

☐ Wielki gest.

☐ Szczodrość.

☐ Umiar.

☐ Ambicja.

Ćwiczenie 6

Ćwiczenie 7

Wskaż zdanie, które właściwie opisuje relację etyki Arystotelesa do koncepcji etycznych hedonistów i stoików.

- ☐ Arystoteles potępił Arystypa za utożsamienie cnoty z przyjemnością, Epikura pochwaliłby za rozróżnienie rodzajów przyjemności, a stoików – za chęć zdystansowania się do świata.
- ☐ Arystoteles uznał za błąd hedonistów utożsamienie cnoty z przyjemnością, a stoikom zarzuciłby, że ich nauka jest niepraktyczna i niemożliwa do realizacji.
- ☐ Arystoteles uważał, że hedonizm niczym nie różni się od stoicyzmu.
- ☐ Arystoteles zgodziłby się z hedonistami, że przyjemność jest jedyną cnotą, i zarzuciłby stoikom, że tego nie rozumieją.

Ćwiczenie 8

Określ, na czym polega różnica między zaletami dianoetycznymi a zaletami etycznymi (cnotami).

Dla nauczyciela

Autor: Katarzyna Maćkowska

Przedmiot: Filozofia

Temat: Złoty (właściwy) środek

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

VIII. Filozofia Arystotelesa jako próba pogodzenia dotychczasowych opozycji filozoficznych.

Uczeń:

4) ilustruje na wybranych przykładach koncepcję cnoty jako trwałej dyspozycji do zachowania właściwej miary;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele operacyjne. Uczeń:

- przedstawia koncepcję etyczną Arystotelesa;
- definiuje ideę złotego środka;
- analizuje przykłady świadczące o tym, że każde dobro znajduje się pomiędzy dwiema skrajnościami;
- omawia schemat cnoty jako praktykowania zasady złotego środka;
- porównuje etykę Arystotelesa z innymi koncepcjami etycznymi starożytności.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- odwrócona klasa;

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- schemat.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- arkusze szarego papieru;
- kolorowe pisaki.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał: „Złoty (właściwy) środek”. Prosi uczestników zajęć o rozwiązanie ćwiczeń nr 1 i 2 z sekcji „Sprawdź się” na podstawie treści w zakładce „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel loguje się na platformie i wyświetla na tablicy temat i cele lekcji. Prosi uczniów, by na podstawie wiadomości zdobytych przed lekcją zaproponowali kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Nauczyciel za pomocą raportu dostępnego w panelu użytkownika weryfikuje przygotowanie uczniów do lekcji i na tej podstawie dobiera uczniów w pary. Prosi o przygotowanie pytań związanych z wyświetlonym tematem zajęć i udostępnionym przed zajęciami e-materiałem. Czego uczniowie chcą się dowiedzieć? Co ich interesuje w związku z zakresem lekcji? Omówienie pytań przygotowanych przez uczniów, dyskusja wstępna.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Nauczyciel dzieli uczniów na trzy grupy. Uczniowie analizują blok tekstowy e-materiału dotyczący Arystotelesowskiego podziału nauk (teoretyczne, praktyczne, pojętyczne). Każda grupa wskazuje inne przykłady współczesnych

dyscyplin naukowych do każdego z trzech podanych punktów.

Prezentacja efektów pracy poszczególnych grup.

2. Praca w trzech grupach. Uczniowie na plakatach w swobodny sposób tworzą profil symbolicznego reprezentanta grupy zawodowej (strażaka, nauczyciela, lekarza), uwzględniając jego zalety dianoetyczne i etyczne. Uczniowie mają napisać powiedzenie lub cytaty, które najlepiej ilustrują przedstawioną osobę.
3. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej materiał z sekcji „Schemat”. Odczytanie polecenia do multimedium: *Przeanalizuj poniższą tablicę, która ukazuje, jak Arystoteles rozumiał pojęcie cnoty jako złotego środka. Zastanów się, czy można wskazać inne przykłady cnót oprócz tych, które są na niej wymienione. Wskaż także nazwy, które można zastąpić bardziej trafnymi określeniami.* Wspólna praca całego zespołu klasowego nad odpowiedziami.
4. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 3–7. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi.

Faza podsumowująca:

1. Ostatnie ćwiczenie nr 8 nauczyciel wyświetla uczniom za pomocą tablicy lub rzutnika. Uczniowie pracują w grupach lub całym zespołem klasowym, ustalając prawidłową odpowiedź. Nauczyciel prosi wybranego ucznia o uzasadnienie odpowiedzi. W razie potrzeby zaprasza pozostałych uczniów do dyskusji.
2. Nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”. Wspólnie z uczniami poddaje refleksji proces dydaktyczny: czego się uczniowie nauczyli, czy osiągnęli założone cele?

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują przykładowe zadanie maturalne: *Czy w każdym przypadku można uznać żołnierza walczącego z narażeniem własnego życia za człowieka posiadającego cnotę męstwa? Uzasadnij odpowiedź, odwołując się do charakterystyki działalności etycznej Arystotelesa.*

Materiały pomocnicze:

- J. Żelazna, *Problem zła w filozofii Arystotelesa*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filozofia 13 (234)” 1991, s. 127-139; artykuł dostępny w internecie.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie mogą wykorzystać medium w sekcji „Schemat” do przygotowania się do lekcji powtórkowej.